

'N DIREKTE VERTALING VAN DIE BYBEL AS ANTIEKE TEKS:
NET 'N NUWE BAADJIE VIR 'N STOKKERIGE
WOORD-VIR-WOORD-VERTALING?

CHJ van der Merwe
Oktober 2014

*'N DIREKTE VERTALING VAN DIE BYBEL AS ANTIEKE TEKS:
NET 'N NUWE BAADJIE VIR 'N STOKKERIGE WOORD-VIR-WOORD-VERTALING?*

Intreerede gelewer op 16 Oktober 2014

Prof CHJ van der Merwe
Departement Antieke Studie
Fakulteit Lettere en Sosiale Wetenskappe
Universiteit Stellenbosch

Redakteur: US Taalsentrum
Drukwerk: SUN MeDIA
ISBN: 978-0-7972-1518-4
Kopiereg © 2014 CHJ van der Merwe

BIOGRAFIE

Christiaan Hendrik Jacobus van der Merwe is in 1957 op Beaufort-Wes gebore. Hy het in 1974 daar aan Hoërskool Sentraal gematrikuleer. In 1975 begin hy aan die Universiteit Stellenbosch studeer, waar hy die volgende grade behaal: BA (1977), BA Hons (1980), BTh (1981), MA (1982), MTh (1983), DLitt (1988) en MPhil (2003). Hy word in 1985 as dosent in Semitiese Tale by die Universiteit van die Noorde aangestel en in 1987 tot senior dosent bevorder. In 1989 keer hy terug na Stellenbosch as senior navorser in die Navorsingseenheid vir Rekenaartoepassings op die Taal en Teks van die Ou Testament. In 1992 word hy as senior dosent in die Eric Samson-leerstoel vir Hebreeuse Grammatika aangestel en in 2001 tot mede-professor in die Departement Antieke Studie bevorder.

Sedert 1997 het hy reeds verskeie termyne as direkteur van die Sentrum vir Bybelinterpretasie en -vertaling in Afrika gedien, en sedert 2001 ook verskeie termyne as die mederedakteur of redakteur van die *Journal of Northwest Semitic Languages*. Hy dien sedert 2002 in die redaksionele komitee van *The Bible Translator* sowel as verskeie ander woordeboeke en studiebybels. Sedert 2006 is hy ook lid van die redaksionele komitee van *Die Bybel: 'n Direkte vertaling*.

Tot op hede was hy die (mede)redakteur en/of outeur van vier boeke, en het hy 62 navoringsartikels gepubliseer. Hy was die (mede)studieleier van 17 doktorsale studente, en begelei tans agt PhD-studente. Sy navorsing konsentreer op die benutting van insigte uit die algemene taalkunde sowel as rekenaartegnologie vir die beter beskrywing en aanleer van Bybelse Hebreeus. Sy groot passie is om al hierdie insigte vir die verstaan en vertaling van die Bybel aan te wend.

'N DIREKTE VERTALING VAN DIE BYBEL AS ANTIEKE TEKS: NET 'N NUWE BAADJIE VIR 'N STOKKERIGE WOORD-VIR-WOORD-VERTALING?

1. INLEIDING

In 'n berig in *Die Burger* van 22 Maart 2014 word die *Nuwe Testament en Psalms: 'n Direkte Vertaling*, wat die Bybelgenootskap van Suid-Afrika (BSA) toe pas bekend gestel het, as 'n "regstreekse vertaling" van die Bybel beskryf (Nienaber 2014). Van der Watt en kollegas (2013) publiseer in 2013 die *Interliniêre Bybel Grieks-Afrikaans Nuwe Testament* met 'n 'direkte vertaling' naas die interliniêre vertaling, wat bestempel word as 'n "nuwe vertaling, so na moontlik aan die oorspronklike Griekse teks, maar tog verstaanbaar". In die *Woordeboek van die Afrikaanse Taal* (2005) word die term direkte vertaling as 'n konkordante, woord-vir-woord- en letterlike vertaling omskryf. Alhoewel die gebruiksfrekwensie van die term 'direkte vertaling' nie baie hoog is nie, sou 'n mens kon verwag dat lesers van die Bybel in Afrikaans die subtitel "direkte vertaling" as 'n letterlike of woord-vir-woord-vertaling sal verstaan. Dit is ook redelik om te verwag dat die konnotasie van die stokkerigheid van 'n woord-vir-woord-vertaling ook daaraan sal bly kleef.

Die doel van hierdie artikel is om aan te toon dat die term 'direkte vertaling', soos wat die BSA dit gebruik, nie net 'n nuwe etiket vir 'n stokkerige woord-vir-woord-vertaling is nie. Terselfdertyd is dit meer as wat die vertaling van Van der Watt en kollegas (2013) te kenne gee. In hierdie aanbieding wil ek die term 'direkte vertaling' soos dit in die *Nuwe Testament en Psalms: 'n Direkte Vertaling* verskyn, aan die orde stel as 'n tegniese term wat 'n baie bepaalde betekenis het binne 'n akademies verantwoordbare vertaalmodel wat vir die nuwe Bybel in Afrikaans geformuleer is. Ek sal verder betoog dat alhoewel pogings om antieke tekste 'direk' te vertaal 'n byna onmoontlike ideaal is, dit 'n oplossing bied vir, en 'n beskouing van, 'n netelige probleem waarmee vertalers te kampe kan hê. Boonop kan die uitdagings wat dit bied as katalisator dien vir opwindende nuwe navorsing oor die verstaan van antieke tekste.

Die aanbieding is soos volg gestruktureer: Ek sal met 'n oorsig van die vertaling van die Bybel in Afrikaans begin. In hierdie oorsig sal ek aantoon hoe die teoretiese onderbou van 'n direkte vertaling enersyds op die baanbrekerswerk van Eugene Nida voortbou,

maar andersyds ook 'n fundamentele herbesinning is van die kommunikasieteorie wat die grondslag van dinamies-ekwivalente vertalings van die Bybel uitmaak. Ek konsentreer veral op die aanloop tot *Die Bybel: 'n Direkte Vertaling* (die groter projek waarvan die Nuwe Testament en Psalms 'n proefuitgawe verteenwoordig), en verskaf redes waarom juis hierdie term, wat so maklik verkeerd verstaan kan word, as 'skopus' gekies is. Nadat die teoretiese uitgangspunte van hierdie vertaling gestel is, sal ek aan die hand van 'n paar voorbeelde uit Rigters 6-8 die waarde dog veral ook die uitdagings van 'n direkte vertaling illustreer. Aan die hand van hierdie uitdagings sal ek daarna ten slotte kortliks aandui hoe hierdie soort vertaling nuwe horisonne bied vir navorsing oor die verstaan en vertaling van antieke tekste.

2. AFRIKAANSE BYBELVERTALINGS

Na 'n aanvanklike poging om die Bybel in Afrikaans te vertaal deur ds SJ du Toit in die Paarl aan die einde van die 19de eeu, en nóg een omstreeks die 1920's, het die eerste volledige en 'amptelike' vertaling in Afrikaans in 1933 die lig gesien. Hierdie konkordante of letterlike vertaling is in 1953 hersien. Veral sedert die 1960's het ernstige vrae ontstaan oor die idee dat die enigste manier om aan die brontekste getrou te bly, is om dit so woordeliks moontlik te vertaal. Die baanbreker in hierdie inisiatief was Eugene Nida. 'n Bybelvertaling moet die boodskap van die Bybel oordra (Stine 2004:38), en mense kommunikeer nie met behulp van woorde nie, maar eerder die betekenis van sinne en tekste in kultuurverband, is daar geargumenteer.

Nida, 'n uitstekende taalkundige wat ook goed ingegrawe was in die antropologie, was deeglik bewus van die uitdagings wat sy visie van dinamies- (later funksioneel-) ekwivalente Bybelvertalings ingehou het. Bybelvertalers moes goeie opleiding ontvang, en hulpbronne moes geskep word waarmee hulle Bybelvertalings kon doen wat daarna sou streef om dieselfde effek op hedendaagse lesers te hê as wat dit op die eerste hoorders en lesers gehad het. Nida se passie vir Bybelvertalings wat met hedendaagse lesers kommunikeer en wat op 'wetenskaplike' beginsels berus het, het die verbeelding van vertaalagentskappe wêreldwyd aangegryp (Carson

1993:38-41). Die oorgrote meerderheid Bybels wat in die laaste helfte van die 20ste eeu oor verskillende tale heen verskyn het, was dinamies-ekwivalente vertalings. Teen hierdie agtergrond het die 1983-vertaling van die Bybel in Afrikaans dan ook die lig gesien.

In die aanvanklike entoesiasme oor Bybelvertalings wat met hedendaagse mense 'praat', is twee belangrike gesigspunte dikwels uit die oog verloor. Eerstens was Nida se inisiatiewe hoofsaaklik aangevuur deur 'n visie om Bybels vir die sendingveld voor te berei (Stine 2004:27-54). Die behoeftes van bestaande kerke was nie die belangrikste oorweging nie. Tweedens het Nida se vertaalmodel berus op 'n kommunikasieteorie en 'n beskouing van taal en betekenis wat in sy tyd gegeld het. Ingevolge die kommunikasie-model waarmee Nida gewerk het, kon dit wat in enige taal A gesê word, ook in taal B gesê word. Vir dié doel moes die kodes van taal A afgebreek word in kernsinne wat die inhoud wat in taal A gekommunikeer is, verwoord. Daardie inhoud moes dan volgens die kodes van taal B herkodeer word. Hierdie kodemodel het veronderstel dat taaltkens houers is waarin die inhoud van 'n taal volledig verpak is en in 'n vertaalproses ontsyfer en herverpak kon word. Dat taaltkens tipies 'n hele konseptuele wêreld van sprekers en hul gemeenskappe met hulle saamdra, is nie op 'n fundamentele wyse deur hierdie model van kommunikasie ondervang nie.

Alhoewel Nida as die vader van moderne Bybelvertaling beskou word, het kritiek teen sy benadering uit verskillende oorde in die 1990's begin toeneem (Gentzler 2002:44-65; Mojola en Wendland 2002:4-10). In die vertaalkunde het die klem verskuif vanaf pogings soos Nida s'n om aan vertalers voor te skryf hoe hulle op woord-, sins- en teksvlak ekwivalensie tussen die brone doeltaal kon verkry, na beskrywende navorsing oor al die prosesse wat tipies by vertaalprojekte betrokke is, sowel as die norme en oorwegings wat in individuele projekte 'n rol speel (Snell-Hornby 2006:47-67). Dit kan wissel van die algemene kognitiewe, sosiokulturele, organisatoriese, situasiegebonde en tekstuele raamwerke tot spesifieke leksikale raamwerke wat in die proses ter sprake is (Wendland en Wilt 2008:6). Daar is veral insig verkry in die deurslaggewende 'normatiewe' rol van die verwagte funksie wat 'n spesifieke vertaling volgens opdraggewers moes vervul. In die lig van hierdie soort empiriese gegewens oor die kompleksiteit van vertaling, het dit al hoe duideliker geword dat Nida se vertaaldoel nie werklik 'n vertaalteorie was nie, maar eerder 'n poging om, aan die hand van destydse kommunikasie- en vertaalteoretiese insigte en ryke ervaring op voetsoolvlak, riglyne vir die praktyk van Bybelvertaling te bied (Pattemore 2007:217-263). Ontwikkelings in

vertaalkunde het nie net 'n meer gesofistikeerde en omvattende model van vertaling vereis as die een waarmee Nida gewerk het nie, maar ook nuwe insigte oor hoe die betekenis van woorde werk.

Taalkundiges het byvoorbeeld al hoe meer bewus geraak daarvan dat menslike taal ál die tipiese kenmerke toon van 'n komplekse sisteem wat volledig in die kultuur en lewens- en wêreldbeskouing van 'n taalgemeenskap sowel as sy individuele sprekers ingebed is (Munné 2013:175-196). Die betekenis van woorde – bepaald die ontwikkeling en werking daarvan in sekere kontekste – kan dikwels nie slegs met behulp van 'n vertaalekwivalent van die een taal na 'n ander 'oorgekodeer' word nie. Ek gebruik die woord 'water' om iets van hierdie realiteit te illustreer.

In die mees onlangse 'dinamies-ekwivalente' vertaling van die Bybel in Afrikaans (die *Nuwe Lewende Vertaling*, of NLV) lui Genesis 1:2 soos volg: "... die kragtige, skeppende Gees van God [het] oor die oppervlakte van die water gesweef". Die 1953-vertaling lui: "... die Gees van God het gesweef op die waters".

Die Hebraëuse ekwivalent van 'water' in Afrikaans *mayim*, het nie 'n enkelvoudsvorm nie – net 'n meervoud. Dit beteken dat as Sisera vir Jael in Rigters 4:19 vra: "Gee my tog bietjie water om te drink", dit ook heel letterlik "waters" lui. Selfs die 1953-vertaling gebruik egter nie hier 'waters' nie. Woorde of, meer tegnies gestel, leksikale eenhede oor taal heen kan meer as een betekenis hê – 'n voorbeeld is die woord 'bank' in Afrikaans. Volgens kognitiewe semantici is taalkundige uitdrukkings die 'vensters' van die kognitiewe wêreld van die sprekers van 'n taal. Dit bied byvoorbeeld 'n blik op hoe sprekers die wêreld kategoriseer. Koehler & Baumgartner (1999:577), een van die mees gesaghebbende Hebraëuse woordeboeke, onderskei soos volg tussen die verskillende betekenis van die lekseem *mayim*:

1. "water as primaeval element;"
2. "rain water" (waaronder drinkwater dan as 'n onderafdeling behandel word);
3. "some other liquid" (waar water dan gebruik word om vloeistowwe te omskryf – water van die voete is urine, water van gif is giftige water, ensovoorts);
4. "water used in the cult"; en
5. "as a dangerous power, the waters of the underworld".

Hedendaagse lesers van die NLV sal waarskynlik glad nie geprikkel word om die wêreldbeeld waarin die woord 'water' ingebed is te probeer verstaan nie (sien Westermann 1997:1412-1414). Indien 'waters' gebruik

word, kan die 'ongewone' meervoud sommige lesers moontlik laat wonder waarom 'n meervoudsvorm hoegenaamd gebruik word. Tog is dit nie moontlik om al die inligting wat Hebreeuse sprekers aan die woord *mayim* gekoppel het, in 'n Afrikaanse vertaling daarvan in die teks weer te gee nie. Die vertaling sal vergesel moet word van 'n metateks wat die konseptuele wêreld van die hedendaagse leser min of meer in pas bring met die eerste lesers van Genesis, byvoorbeeld deur met behulp van 'n illustrasie te toon hoe *mayim* as "primaeval element" as 'n groot watermassa verstaan is waarop die aarde as 'n plat oppervlak deur middel van pilare begrond is.

Bogenoemde realiteit is een van die redes waarom Nida se kodemodel van kommunikasie volgens Gutt (2000:22-25) met 'n inferensiemodel van kommunikasie vervang moet word. Volgens 'n inferensiemodel moet Bybelvertaling as 'n moeilike vorm van sekondêre kommunikasie beskou word, wat impliseer dat indien die kognitiewe wêreld van die moderne leser nie verruim word deur dit nader aan dié van mense van die Bybelse wêreld te bring nie, enige vertaling van die Bybel baie maklik verkeerd verstaan kan word.

Die 1983-vertaling word deesdae betreklik algemeen aanvaar en in Afrikaanse kerke gebruik. Twee groepe geloofsgemeenskappe het dit egter om verskillende redes nooit as hulle primêre 'kerkbybel' aanvaar nie. Vir die Rooms-Katolieke kerk pas die nie-formele register van die 1983-vertaling nie by die formele toon van hul eredienste nie. Vir baie van die konserwatiewe kerkgenootskappe is die dinamies-ekwivalente vertaling weer nie na genoeg aan die bronteks nie.

Toe die Kerlike Advieskomitee vir die Bybel in Afrikaans (KABA), wat as forum dien vir al die kerke wat die Bybel in Afrikaans gebruik, die BSA in die 1990's nader met die versoek vir 'n Afrikaanse vertaling van die Bybel wat nader is aan die bronteks, het dit die BSA voor 'n dilemma te staan gebring. Die vertaalkundige uitgangspunte van die 1933/1953- sowel as die 1983-vertaling kon nie meer in die lig van ontwikkelings in die moderne taal- en vertaalkunde verantwoord word nie. Voorts het die meeste vertaalagentskappe oor die hele wêreld die voorafgaande drie dekades hoofsaaklik op die voorbereiding van dinamies-ekwivalente vertalings gekonsentreer. Die teoretiese begronding van 'n verstaanbare 'kerkbybel' wat so na as moontlik aan die bronteks bly, het min aandag ontvang. Aangesien die BSA 'n premie stel op die akademiese gehalte van die Bybelvertalings wat hulle op versoek van kerke onderneem, het hulle in Augustus 2001 'n simposium in Kempton Park gereël. Die doel van die simposium

was om alle ontwikkelings wat in die voorbereiding van 'n nuwe vertaling van die Bybel ter sake kan wees, in oënskou te neem (sien Naudé en Van der Merwe 2002). Na aanleiding van die insigte wat uit die simposium verkry is, het KABA 'n inisiatief van stapel gestuur om 'n deeglik akademies-verantwoordbare model te ontwikkel vir die soort Bybel wat die kerke graag sou wou hê. Meer besonderhede van die onderhandelingsproses om te bepaal of die kerke inderdaad 'n 'direkte vertaling' wou hê, word elders beskryf (Van der Merwe 2012).

Die model wat uiteindelik vir die nuwe Bybel in Afrikaans geformuleer is, het in baie opsigte ooreengestem met dié wat Nida (1964; Nida en Taber 1969) oor 'n breër front beoog het. Enersyds in die lig van bestaande kennis van die kompleksiteit van Bybelvertaling as 'n interkulturele kommunikasieproses, en andersyds op grond van insigte uit die praktyk van vertaling, wou dit 'n werkswyse uitstippel vir 'n groot groep medewerkers, wat opgelei moes word om die projek aan te pak. Alhoewel die medewerkers aan 'n keuringsproses onderwerp is, was die groot getal medewerkers wat betrek is 'n ideologiese besluit. Medewerkers aan die vertaling moes so verteenwoordigend moontlik wees wat ouderdom, geslag, ras en veral kerke betref – in teenstelling met die 1983-vertaling, wat hoofsaaklik deur verteenwoordigers van die drie 'wit' gereformeerde susterkerke gedoen is.

Die eerste pilaar van die raamwerk wat gebruik is, was die insigte van die Duitse vertaalkundige Christiane Nord. Nord se model word as 'n funksionalistiese model beskryf en is hoofsaaklik in Duitsland vir die opleiding van professionele vertalers ontwikkel. Dit word as funksionalisties bestempel omdat die *funksie* wat 'n vertaling volgens 'n opdraggewer moet vervul, as uitgangspunt van enige vertaalprojek bestempel word (Nord 1997). 'n Verskeidenheid funksies kan onderskei word wat in die breë instrumentele en dokumentêre vertalings verdeel kan word. 'n Tipiese voorbeeld van instrumentele vertalings is vertalings van advertensies, waar die bronteks heeltemal ondergeskik aan die funksie van die vertaling kan wees. Die belangrikste vraag is of die advertensie sy funksie vervul, oftewel of die advertensie werk. In die geval van dokumentêre vertalings, speel die bronteks egter weer 'n kernrol, byvoorbeeld in die vertaling van 'n grondwet van 'n land, die vertaling van heilige tekste soos die Bybel, ensovoorts.

In dokumentêre vertalings, reken Nord (2001), behoort professionele vertalers met 'n meervoudige lojaliteit te werk te gaan: lojaliteit teenoor die opdraggewer (en by implikasie die doeltaalleser) sowel as lojaliteit teenoor die outeur van die bronteks. In die

praktyk beteken dit dat die vertaler by die opdraggewer se opdrag moet bly en aan sy/haar verwagtinge moet voldoen. In die lig van die vertaler se professionele kennis van die kompleksiteit van vertaling sowel as die bronteks, moet die vertaler egter ook – veral tydens die voorafonderhandelingsproses – die volle implikasies van die opdraggewer se verwagtinge aan hom/haar uitspel. Dan moet daar oor strategieë onderhandel word waarvolgens die vertaling aan die opdraggewer se verwagtinge kan voldoen en terselfdertyd getrou kan bly aan die outeur van die bronteks.

In die geval van godsdienstige tekste speel kerklike tradisies en vertalings waaraan die lesers gewoond is (die lesers se “subjektiewe teorieë” volgens Nord 2001:187-193) ook ’n baie belangrike rol. Sels tradisionele vertaalkeuses wat, tegnies beskou, nie akademies verantwoordbaar is nie, moet met groot omsigtigheid hanteer word. Indien daar byvoorbeeld nader aan die bronteks gebly moet word, is ‘die Here’ se naam eintlik ‘Jahweh’. Tog sal ’n nuwe kerkbybel wat die Here se naam ‘verander’ waarskynlik vir die meeste kerke onaanvaarbaar wees.

Die waarde van Nord se model lê daarin dat dit ’n beskouing probeer bied van al die faktore wat in die praktyk van vertaling ’n rol speel. Aan die hand van hierdie oorwegings kan al die vereiste kennis, vaardighede, take en prosedures vir ’n spesifieke vertaalprojek uitgespel word. Die funksie wat ’n opdraggewer van ’n vertaling verwag, is egter altyd die spilpunt van hierdie proses. Daar moet vooraf deeglik daarvoor onderhandel word, waarna dit uitgespel moet word aan die hand van ’n vertaalopdrag en die skopus, wat dan as ‘kontrak’ vir die bepaalde vertaling sal geld. Vertalers maak vertaalbeslissings ingevolge die vertaalopdrag en skopus, waarna die opdraggewer dit ook in die lig daarvan beoordeel.

Die vertaalopdrag van die nuwe Bybel in Afrikaans is: “Skep ’n goed verstaanbare, bronteksgeoriënteerde Afrikaanse vertaling van die Bybel wat geskik is vir die voorlesing en gebruik in eredienste, sowel as kategese, Bybelstudie en persoonlike gebruik”, terwyl die skopus van die vertaling “’n direkte vertaling’ is.

3. WAAROM IS DIE SKOPUS “’N DIREKTE VERTALING’?”

Ernst-August Gutt het sy PhD-navorsing onder Deidre Wilson aan University College in Londen onderneem. Wilson en Dan Sperber is die grondleggers van die relevansieteorie – ’n inferensiële kommunikasieteorie (Sperber en Wilson 1986). Volgens dié kommunikasie-model is ’n spreker en hoorder

se kodes nie al wat by die kodering en dekodering van taaltokens betrokke is, soos Nida se kodemodel geïmpliseer het nie, maar speel die spreker en hoorder se konseptuele wêreld ook ’n primêre rol. In ’n tipiese kommunikasieproses formuleer ’n spreker sy uitinge met behulp van uitdrukkings sowel as die konseptuele wêreld wat dit veronderstel, aan die hand van sy aannames oor die kodes én die konseptuele wêreld van die hoorder. Teen hierdie agtergrond voer Gutt (2000) aan dat Bybelvertaling ’n baie moeilike vorm van sekondêre kommunikasie is – “sekondêr” omdat die vertaler as derde party moet rekonstrueer wat die outeurs van die antieke teks aan hulle hoorders gesê het, en “baie moeilik” weens die reuse afstand in tyd en ruimte vanaf die bronteks en -kultuur.

Anders as Nida, probeer Gutt nie voorskryf hoe Bybelvertalers te werk moet gaan nie. Sy doel is eerder om die realiteite van Bybelvertaling as kommunikasieproses aan die hand van die inferensiële kommunikasie-model te tipeer en te verklaar. Gutt (2000:200) stel dit soos volg: “The account of translation given here is neither descriptive nor prescriptive in its thrust, but explanatory ... It rather tries to understand what causal interdependencies are at work in translation, and hence to bring out what its conditions for success are.” Volgens Gutt probeer Bybelvertalers tipies die kommunikasieleidrade wat sprekers in die bronteks gebruik “vertolkend weergee”. Dit kan gedoen word aan die hand van die konseptuele wêreld van die hedendaagse lesers van die beoogde vertaling – sogenaamde indirekte vertalings – of op grond van die konseptuele wêreld van die eerste hoorders of lesers van die bronteks – ’n sogenaamde direkte vertaling. Die terme ‘direk’ en ‘indirek’ gebruik hy na analogie van die begrippe ‘direkte’ en ‘indirekte rede’.

Gestel ek woon saam met my familie (en kleinkinders) ’n pret-draf by en die organiseerder doen ’n aankondiging wat ek goed kan hoor. Indien my kleinseun sou vra ‘Wat sê die oom?’, sal ek heel waarskynlik antwoord: ‘Hy sê *dat*’ Na die ‘dat’ sal ek dan die aankondiging probeer formuleer in taal wat ek glo vir die jong kind verstaanbaar sal wees. As my vrou my dieselfde vraag sou vra, sou dié aanpassing tipies nie nodig wees nie. Ek sou die spreker direk kon aanhaal en antwoord: ‘Hy sê:’

In die geval van ’n direkte vertaling van die Bybel probeer die vertalers dus byvoorbeeld om Rut ‘direk’ aan te haal soos sy destyds in Afrikaans sou praat (Gutt 2000:132-136). Die fundamentele verskil tussen ’n direkte en indirekte vertaling is dat die vertaalde teks self in eersgenoemde nie by die moderne leser se konseptuele wêreld hoef in te pas nie. Die keersy is egter

dat die konseptuele wêreld van die teks gerekonstrueer moet word, welke rekonstruksie dikwels baie tentatief kan wees. Daarná moet ook nog bepaal word waar en hoe die konseptuele wêreld van die kerklike lesers wat hierdie vertaling versoek het, verbreed moet word – hetsy deur middel van inleidings tot die Bybelboeke, voetnote, kantaantekeninge, kaarte, kruisverwysings en 'n woordelys.

Net soos Nida se ideaal dat 'n dinamies-ekwivalente vertaling dieselfde effek op die moderne leser moet hê as wat dit op die eerste lesers gehad het, is die skep van 'n 'direkte vertaling' hoogstens 'n lofwaardige ideaal waarna gestreef kan word. Dit dien as 'n heuristiese greep op die komplekse verskeidenheid oorwegings wat in die vertaalproses aan die orde gestel moet word.

Die 'kommunikasieleidrade' wat die bronteks bied, is volgens Gutt (2000:136-167) 'n hoofuitgangspunt van die komplekse proses van Bybelvertaling.¹ Kommunikasieleidrade is, in die woorde van Hatim (2013:112), "features built into the text for the purpose of guiding the audience to the intended interpretation. They are textual features which vary in degree of subtlety and which are perceived to be particularly significant for the intended meaning". Gutt onderskei tussen die volgende kommunikasieleidrade:

- 1) Dié wat deur die semantiese inhoud van taaluiting aangedui word of, meer presies gestel, "communicating clues arising from semantic representations" (Gutt 2000:136), soos in die vroeëre voorbeeld van *mayim* (waters)
- 2) Dié wat deur die sintaktiese eienskappe van 'n bepaalde uiting aangedui word, byvoorbeeld die gebruik van 'gemerkte' woordorde
- 3) Dié wat deur diskoersmerkers aangedui word, byvoorbeeld 'wel'
- 4) Dié wat deur die fonetiese eienskappe van 'n uitdrukking aangedui word, byvoorbeeld klanknabootsing²
- 5) Dié wat deur die gebruik van vaste uitdrukkings aangedui word, byvoorbeeld maniere van groet en idioome
- 6) Dié wat deur klankgebaseerde kenmerke van poëtiese taal aangedui word, byvoorbeeld assonansie, alliterasie en rym

In 'n direkte vertaling probeer vertalers dan al hierdie kommunikasieleidrade in die doeltaal weergee aan die hand van gerekonstrueerde aannames oor die konseptuele wêreld van die brontaalsprekers en -hoorders.

4. ENKELE VOORBEELDE VAN DIE IMPLIKASIES VAN 'N DIREKTE VERTALING

Vir die doel van hierdie studie konsentreer ek slegs op die eerste drie kommunikasieleidrade waarna hierbo verwys is.

4.1 DIE SEMANTIESE POTENSIAAL VAN TAALUITINGE

Die term *yad*, wat in Afrikaans tipies met 'hand' vertaal word, kom 26 keer in Rigters 6-8 voor. Volgens Koehler & Baumgartner (1999:386-387) verwys die term na 'n mens se voorarm of hand. Hooglied 5:14 word hier as voorbeeld gebruik: "Sy *hande/arms* is ronde stawe van goud" Die uitdrukking *yad* wat 1 662 keer in die Hebreeuse Bybel voorkom en ook na 'n dier se poot en 'n man se penis kan verwys, word egter tipies meer figuurlik gebruik in konstruksies soos 'om in iemand se mag/sorg te wees/oor te laat'. In Rigters 6-8 is die uitdrukking volgens Gross (2009:434) 'n sleutelwoord omdat die nie-figuurlike gebruik sterk geprofileer word, byvoorbeeld "die staf in die *hand* van die engel" (Rig 6:20); "met die *hand* na die mond 'oplek'" (Rig 7:6); "padkos en ramshoring in hulle *hand* neem" (Rig 7:8), ensovoorts. Die figuurlike gebruik, waar 'in die hand wees' ondubbelsinnig na 'in die mag wees' verwys, kom ewe dikwels in Rigters 6-8 voor, byvoorbeeld "Israel in die *hand* van Midian gee" (Rig 6:1 en 13); "Midian in die *hand* van Gideon gee" (Rig 7:2,7 en 14); "Israel deur Gideon se *hand* red" (Rig 6:36 en 37), "Gideon se *hand* word sterk" (Rig 7:11), ensovoorts.

Teen bogenoemde agtergrond is dit opmerklik dat die Hebreeuse term *yad* nie in Rigters 6:13 gebruik word nie, maar eerder *kaf*. Gideon sê aan die Here: "Ag, my heer, as die Here met ons is, waarom het al hierdie dinge ons dan oorgekom? ... Maar nou het die Here ons ... oorgegee in die *handpalm* van die Midianiete." Die Here antwoord hom: "Gaan in hierdie krag van jou en verlos Israel uit die *handpalm* van die Midianiete."

Dit is baie duidelik dat dié leksikaal- meer spesifieke item hier nie om dowe neutre gebruik word nie. Met sy woordkeuse wil Gideon die appèlwaarde van sy vraag aan God effens verhoog deur as't ware te vra: 'Hoe is dit moontlik dat ons so in die holte van die Midianiete se hand is – met ander woorde, so geheel en al aan hulle oorgelewer is?'

As 'n mens kyk na hoe vertalers dié voorbeeld hanteer het, kom die volgende aan die lig: Die meeste vertalings wat aan die meer letterlike kant van die skaal

'formeel – funksioneel-ekwivalent' lê, vertaal *kaf* met 'hand,' byvoorbeeld die Afrikaanse 1953-vertaling, NRSV, ESV, Elberfelder tot by die NJPS en NIV.¹ Geen verskil is dan te bespeur tussen Rigters 6:13-14 en 6:1, waar *yad* gebruik word nie ("die Here hulle oorgegee in die *hand* van die Midianiete").

Baie vertalings aan die funksioneel-ekwivalente kant het dit soos die 1983-vertaling hanteer: "Hy het ons oorgegee in die mag van die Midianiete" (sien die NLT en NBV vir soortgelyke Engelse ekwivalente).

In 'n direkte vertaling sal eerstens gevra word of die 'kommunikasieidraad' wat die terme 'hand' en 'handpalm' in Rigters 6-8 bied, in die doeltaal behou kan word. Indien die idioom 'oorgee in die hand van x, en x is tipies 'n vyandelike mag' gebruiklik en/of aanvaarbaar is, moet dit behou word. In Afrikaans is dit wél die geval. Die uitdrukking 'oorgee in die handpalm van x' is egter problematies. 'Oorgegee in die holte van x se hand' sou waarskynlik oorweeg kon word. Indien die doeltaal dit nie toelaat nie, moet 'n voetnoot ingevoeg word wat verduidelik dat 'n baie spesifieke term vir hand gebruik word. Dié beginsel geld selfs meer by die gebruik van *yad*. Op hierdie manier word daar verseker dat die vertaling reg laat geskied aan die samebindende effek van 'n kommunikasieidraad, naamlik die ongewoon gereelde voorkoms van die uitdrukking 'hand' in die verhaal van Gideon in Rigters 6-8 (sien Naudé 2002:60 vir 'n soortgelyke verskynsel in Gen 24).

Terwyl die 1953-vertaling die begrip *kaf* met 'hand' in Rigters 6:13-14 vertaal het, sien dit geen ander uitweg as om dit in Rigters 8:6 met 'handpalm' te vertaal nie: "Maar die vorste van Sukkot vra: Is die *handpalm* van Seba en van Salmuna nou al in u hand, dat ons aan u leër brood moet gee?" Hierdie geval is egter 'n voorbeeld van waar 'n geforseerde letterlike vertaling van die bronteks byna onsinnig klink indien, eerstens, die moderne leser nie insig gebied word in die konseptuele wêreld van die bronteks nie en, tweedens, die vertalers nie oor 'n gevorderde semantiese teorie beskik nie. Volgens Matthews en kollegas (2000) moet hierdie uitdrukking teen die volgende agtergrond verstaan word: "It was a common practice for a hand to be cut off each dead enemy so that a count of the casualties inflicted could be made. Egyptian monuments from this period depict piles of hands gathered after battle." In hierdie konstruksie staan 'handpalm' egter ook metonimies vir 'hand', soos ook elders die geval is waar 'n *kaf* afgekap word (bv Deut 25:12). Die ESV vertaal Rigters 8:6 soos volg: "Are the hands of Zebah and Zalmunna already in your hand, that we should give bread to your army?" Die Elberfelder ondervang dié probleem met die volgende:

"Ist etwa die Faust Sebachs und Zalmunnas schon in deiner Hand?" Die NRSV en NIV vertaal dit met die ekwivalent van: "Het jy al die hande van Seba en Salmuna in jou besit?" Hoeveel moderne lesers die tersaaklike kulturele inligting uit dié uitdrukking sal kan aplei, is 'n ope vraag. 'n Direkte vertaling sou hier kon lui: "Het jy al Seba en Salmuna se hande in jou hand?" In 'n voetnoot sal dan verduidelik word dat die uitdrukking wat tipies na 'handpalm' verwys, gebruik word, maar dat dit metonimies na 'hand' verwys in 'n konteks waar hande afgekap is. Die gebruik om vyande se hande af te kap sal ook ter agtergrond verduidelik moet word.

4.2 DIE SINTAKSIS VAN 'N UITING

Die onderliggende beginsel van hierdie kommunikasie - leidraad is dat dit *wat* in 'n uiting gesê word nie die enigste belangrike element is nie, maar ook *hoe* dit gesê word. Een sintaktiese kommunikasieidraad wat vertalers betreklik maklik kan identifiseer, is sogenaamde gemerkte woordorde. Bybels-Hebreeuse sinne begin gewoonlik met die werkwoord van die sin. Indien 'n ander sinsdeel soos die onderwerp, voorwerp of indirekte voorwerp voor die werkwoord gebruik word, word dit as 'n uiting met 'n gemerkte woordorde beskou. Om die funksie van die gemerkte konstruksie te bepaal is egter nie altyd so maklik nie. Vir baie jare is dit bloot as die een of ander 'beklemtone' beskryf. Meer onlangs is vasgestel dat gemerkte woordorde gewoonlik een van twee funksies vervul. Eerstens kan dit daarop dui dat 'n ander primêre onderwerp as die een in die voorafgaande sin ter sprake is. Dit gebeur tipies waar entiteite met mekaar vergelyk word of gelys word, of die onderwerp waaroor of oor wie gepraat word, verskuif. Die tweede funksie van gemerkte woordorde is dat dit die mees tersaaklike deel van 'n sin kan uitlig – daardie deel wat tradisioneel 'beklemtone' word.

In Rigters 6:19 word vertel hoe Gideon sy offer begin voorberei: "Gideon gaan toe en berei 'n boklam voor en ongesuurde brood van 'n efa meel. *Die vleis* het hy in 'n mandjie gesit en *die sous* het hy in 'n pot gegooi." In die Hebreeuse teks staan die ekwivalent van "die vleis" en die "sous" voor die werkwoord, soos wat in bogenoemde 'direkte vertaling' weergegee word. In die NLT is die gedeelte soos volg vertaal: "Gideon is terug huis toe. Hy het 'n bokkie gaargemaak en uit sestien kilogram meel 'n ongesuurde brood gebak. Hy het die vleis in 'n mandjie gepak en die sous in 'n pot gegooi." Die inhoud van wat gesê word, is presies dieselfde. Tog probeer die direkte vertaling nader aan die bronteks bly, hoewel steeds in goeie idiomatiese Afrikaans, en die fyner nuanse van items wat gelys word, duidelik weergee.

4.3 DISKOERSMERKERS

Die studie van diskoersmerkers het die afgelope drie dekades heelwat aandag geniet. Wat diskoersmerkers is en hoe dit ontleed en beskryf kan word, het al tot hewige debatvoering aanleiding gegee. In 'n onlangse publikasie wat hierdie problematiek aan die orde stel, word nie minder nie as 26 verskillende benaderings tot, sowel as verskillende definisies van, diskoersmerkers beskryf (Fischer 2006). Gutt (2000:151-155) beskryf diskoerspartikels as “pragmatic connectives”. Hoofsaaklik bied dit aan gebruikers 'n aanduiding van die relevansie van een uiting in verhouding tot 'n ander of, anders gestel, watter semantiese beperking (“semantic constraint”) uiting B (wat deur 'n diskoersmerker x ingelei word) op uiting A plaas. Onodera (2011:615) bied die volgende definisie uit 'n nie-relevansie-teoretiese perspektief: “A discourse marker signals the speaker's view/attitude/judgement with respect to the relationship between the chunks of discourse that precede and follow it, typically in the sentence (utterance)-initial positions.” Hierdie inligtingsbrokke kan die inhoud van uitdruklike uitinge wees, maar kan egter ook enige ander tersaaklike inligting wees wat deel is van die onderhawige diskoers, aldus Mosegaard-Hansen (2006:26).

Van al die kommunikasieleidrade is diskoersmerkers seker die duidelikste gemerk – dit is immers geleksikalisier. Die uitdaging is egter hoe om dit te vertolk en te vertaal. In Rigters 8:6-7, wat die 1953-vertaling soos volg weergee, word die diskoersmerker *lāken* in vers 7 gebruik: “Maar die vorste van Sukkot vra: Is die handpalm van Seba en van Sālmuna nou al in u hand, dat ons aan u leër brood moet gee? Toe sê Gideon: *Daarom*, as die Here Seba en Sālmuna in my hand gee, sal ek julle vlees met woestyndoringe en distels dors.” Alhoewel dié uitdrukking, wat 200 keer in die Ou Testament voorkom, tipies met ‘daarom’ vertaal word, soos die 1953-vertaling (en ook die KJV en Statenvertaling) wel doen, vertaal die meeste meer onlangse letterlike vertalings dit anders, onder meer met “for this cause” (NKJV); “all right” (NASB); “fürwahr” (Elberfelder); “well then” (ESV en NRSV); “okay then” (ISV); “I swear” (NJPS), en “just for that” (NIV). Sommige vertalings aan die meer funksioneel-ekwivalente kant van die skaal laat dit gewoon weg (1983-vertaling, NLT, NLT) of vertolk dit as “since you will not help” (NET) of “nee dat nie” (NBV). Ander stem weer ooreen met die meer letterlike vertalings, soos “just for that” (CEB), “all right!” (GNB) en “very well” (NJB).

Wat al hierdie verskillende vertaalmoontlikhede te kenne gee, is dat daar baie vertaalopsies buiten die tradisionele ‘daarom’ bestaan. Indien 'n vertaalopsie pas,

beteken dit egter nog nie dat die kommunikasieleidraad korrek verstaan is nie. Die verskeidenheid vertaalopsies bied myns insiens 'n aanduiding dat die vertalers ook nie heeltemal seker was hoe om hierdie leidraad te hanteer nie. Diskoerspartikels is van die moeilikste leksikale items om te ontleed en te beskryf. Om vir 'n antieke taal soos Bybelse Hebreeus maar net 'n paar vertaalopsies te bied, los nie die probleem op nie – soos die voorbeeld uit Rigters 8 toon. Ek probeer al jare lank hierdie klein woordjies beter verstaan en het sodoende al foute gemaak en in doodloopstrate beland. Tog het ek uiteindelik baie geleer en kan ek net beaam dat diskoerspartikels sedert die laat sestigerjare “the cradle of contemporary linguistic semantics” geword het; “a unique window onto both the complexity of language construction and interpretation and the understanding of what meaning is about”, soos Nemo (2006:375) dit stel. In 'n direkte vertaling is die uitdaging om reg te laat geskied aan al die kommunikasieleidrade van die bronteks – veral ook die diskoersmerkers.

Die geval van *lāken* het my uitgedaag met die vraag: Weet jy regtig hoe betekenis werk? Dit het my te staan gebring voor die realiteit dat taal 'n dinamiese en komplekse sisteem is. Die betekenis van die taalteken is nie 'n objektiewe realiteit wat altyd in netjiese, tydlose definisies vasgevang kan word nie. Die betekenis van woorde kan verander namate mense dit gebruik. Die probleem hiermee is dat ons nie kan voorspel óf en presies hóé dit gaan gebeur nie. Die beste wat ons kan doen, is om verklarings te bied van hoe die veranderinge plaasgevind het. Hier het die kognitiewe semantiek die afgelope paar jaar wonderlike insigte gebied, byvoorbeeld dat die betekenis van taaluitdrukkinge tipies ingevolge algemene beginsels verander, soos metaforiese (“die *mond* van 'n rivier”) en metonimiese verskuiwings (hy drink 'n *bottel* koeldrank) (Geeraerts 2010). Belangrik egter is dat die kognitiewe en ervaringswêreld van die sprekers nooit uit die oog verloor moet word nie, en dat daardie konnotasie deur konvensie, oftewel gereelde gebruik in 'n spesifieke konteks, deel van 'n woord se betekenis kan word.

In my studie van *lāken* (Van der Merwe 2014) het geblyk dat die uitdrukking 'n semantiese kern het, naamlik ‘in hierdie omstandighede’. In die Ou Testament het profete dit meestal gebruik om straf aan te kondig vir die hoorders nadat die oorsaak van die strafaankondiging eers baie duidelik beskryf is. Indien 'n Bybels-Hebreeuse spreker 'n profeet sou hoor sê: ‘Daarom (*lāken*), so spreek die Here: ...,’ het hulle geweet dat die een of ander straf aangekondig sou word, en dat dit ‘in die omstandighede’ geregtig en/of onafwendbaar was.

Juis omdat Rigtters 8 ook 'n straf aangekondig het, het sommige vertalers moontlik eerder "I swear" (NJPS) of "furwahr" (Elberfelder) gekies. My studie van die partikel dui daarop dat wanneer dit in 'n nie-profetiese konteks in 'n dialoog tussen twee sprekers gebruik word, spreker B *lāken* gebruik om toe te gee wat spreker A beweer, maar dan gewoonlik 'n alternatief stel wat spreker A se aanspraak of aanklag 'neutraliseer'. Dít gebeur in net 'n paar gevalle, maar het dan beslis 'n ander konnotasie as dié van 'profeetaankondiging'. Vergelyk die volgende voorbeeld uit Genesis 30:15: "Maar Lea het vir haar gesê: 'Is dit nie genoeg dat jy my man afgevat het nie? Wil jy nog my seun se liefdesappels ook vat?' Daarop antwoord Ragel: 'Goed dan (*lāken*), hy mag maar vannag by jou slaap in ruil vir jou seun se liefdesappels.'"

In 'n direkte vertaling sou ek, as brontaalkenner, aan die brontaalkenners in die span voorstel dat *lāken* in Rigtters 8:7 met iets soos 'nou maar goed', 'jy is reg' of 'toegegee' vertaal moet word.

5. TEN SLOTTE

Die 'direkte vertaling' wat die BSA op aanvraag van kerke wat die Bybel in Afrikaans gebruik, voorberei, is nie maar net 'n nuwe letterlike of woord-vir-woord-vertaling van die Bybel nie. Ek vertrou dié term, soos wat dit in *Die Bybel: 'n Direkte vertaling* gebruik word, sal u voortaan 'n blik bied op die geskiedenis, problematiek, prosesse en akademiese besinning, sowel as die uitdagings en beperkings, wat agter hierdie subopskrif lê. Die term verwoord in die besonder 'n poging om 'n innoverende oplossing te bied vir die eeue oue spanning tussen getrouheid aan die Outeur van die antieke bronteks en die verstaanbaarheid daarvan vir ernstige Bybelleesers vandag.

'n Deel van die oplossing is egter dat dit tot soveel nuwe probleme en vrae aanleiding gee. Dit bring gewone lesers te staan voor die andersheid van die taal, kultuur en wêreld van die boek wat vir hulle so kosbaar is. As Bybels-Hebreeuse taalkundige, het dit my te staan gebring voor die harde realiteit van al die oorwegings wat in ag geneem moet word om 'n antieke teks 'direk' te probeer vertaal.

Alhoewel ek slegs Gutt se tipering van Bybelvertalings as 'n baie moeilike vorm van sekondêre kommunikasie kan beaam, en sy konsep van kommunikasieleidrade nuttig vind, is die fyner besonderhede van sy tipering van die leidrade betreklik vaag. Presies hoe die betekenis van, byvoorbeeld, diskoersmerkers werk, met ander woorde hoe hul betekenis ontwikkel en hul gebruike en nuanseverskille in 'n nie-gesproke taal beskryf kan word, moet nog meer sistematies nagevors word.

Dieselfde geld vir die konseptuele wêreld(e) wat agter die semantiese potensiaal van baie Bybels-Hebreeuse uitdrukkings, byvoorbeeld *hesed* (troue liefde), *tsedaka* (geregtigheid) en *qadosh* (heiligheid), sowel as baie metafore, vaste uitdrukkings en idioome lê.

Vir my was een van die waardevolste perspektiewe uit die uitdagings om 'n 'direkte vertaling' te help skep, dat Bybels-Hebreeuse taalkunde en algemene taalkunde nie net kennis oor taal bied nie, maar ook kennis oor die mense wat die taal gebruik. Net soos die inhoud en letterkundige konvensies van tekste, die ikonografie en kuns, sowel as die geografie en argeologie van die ou wêreld, bied taalkundige konstruksies ook 'n blik op die leefwêreld en ervarings van die mense wat ons probeer verstaan.

-
- 1 Volgens Hatim (2013:111) kan die konsep "communication clue" teruggevoer word na die begrip "contextualization clue" soos wat Gumpertz (1982) dit gebruik het.
 - 2 Dit is nie duidelik waarom Gutt onderskei tussen kommunikasieleidrade wat uit die fonetiese eienskappe van uitdrukkings en "onomatopoeia" voortvloei (2000:150-151 en 159) nie. Soos Hatim (2013:114), is ek van mening dat dit dieselfde soort kommunikasieleidrade is wat uit die fonetiese eienskappe van uitdrukkings voortvloei. Dieselfde geld vir Gutt se onderskeid tussen kommunikasieleidrade wat van die semantiese inhoud van uitinge afgelei moet word (2000:136-144), en dié wat met die "stylistic value of words" (2000:160) te doen het. Laasgenoemde gaan ook oor die semantiese inhoud, naamlik die 'konnotatiewe' betekenis wat aan woorde geheg word.
 - 3 Sels kommentators vertaal hier dikwels met 'hand,' byvoorbeeld Boling (1974/2008:128) en Gross (2009:356). Butler (2009:181) vertaal egter met 'palm.'

BIBLIOGRAFIE

- Carson, DA 1993. New Bible Translations: an Assessment and Prospect, In Kee, HC (red.). *The Bible in the Twenty-First Century*. New York: American Bible Society, 1993:37-67.
- CEB 2011. *Common English Bible*. Nashville, TN: Common English Bible
- Boling, RG 1974/2008. *Judges: Introduction, Translation, and Commentary*. New Haven: Yale University Press.
- Butler, TC 2009. *Judges*. Nashville: Thomas Nelson.
- Elberfelder 1985. *Die Bibel. Elberfelder Übersetzung, Revidierte Fassung*. Wuppertal: R. Brockhaus Verlag.
- ESV 2001. *The Holy Bible: English Standard Version*. Wheaton: Standard Bible Society.
- Fischer, K 2006 (red.). *Approaches to Discourse Particles*. Amsterdam: Elsevier.
- Geeraerts, D 2010. *Theories of Lexical Semantics*. Oxford: Oxford University Press.
- Gentzler, E 2002. *Contemporary Translation Theories*. 2de uitgawe. Londen: Routledge.
- GNB 1992. *The Holy Bible: The Good News Translation*. 2de uitgawe. New York: American Bible Society.
- Gross, W 2009. *Richter. Übersetzt and Ausgelegt von Walter Gross. Mit Karten von Erasmus Gass*. Freiburg: Herder.
- Gumperz, JJ 1982. *Discourse Strategies*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gutt, E-A 2000. *Translation and Relevance. Cognition and Context*. 2de uitgawe. Manchester: St Jerome.
- Hatim, B 2013. *Teaching and Researching Translation*. Londen: Pearson.
- ISV 2011. *International Standard Version*, Yorba Linda, CA: ISV Foundation.
- Koehler, L & W Baumgartner 1999. *The Hebrew and Aramaic Lexicon of the Old Testament; Subsequently Revised by Walter Baumgartner and Johann Jakob Stamm*. Grand Rapids, Mich.: Eerdmans.
- Matthews, VH et al 2000. *The IPV Bible Background Commentary: Old Testament Electronic Ed*. Downers Grove, IL: Intervarsity Press.
- Mojola, AO & E Wendland 2002. Scripture Translation in the Era of Translation Studies. In Wilt, T (red.). *Bible Translation: Frames and Reference*. Manchester, St. Jerome, 1-26.
- Mosegaard-Hansen. M-B, 2006. A Dynamic Polysemy Approach to the Lexical Semantics of Discourse Markers. In Fischer, K (red.) 21-42.
- Munné, F 2013. Complexity Perspectives on Language, Communication and Society. In: Massip-Bonet, A & Bastardas-Boada, A (red.). *The Fuzzy Complexity of Language*. Heidelberg, Springer, 175-196.
- NASB 1986. *New American Standard Version* La Habra: The Lockman Foundation.
- Naudé, JA 2002. An Overview of Recent Developments in Translation Studies with Special Reference Ot the Implications for Bible Translation. In Naudé, JA & Van der Merwe, CHJ (red.), 44-69.

- Naudé, JA & CHJ Van der Merwe 2002 (red.). Contemporary Translation Studies and Bible Translation. *Acta Theologica Supplementum 2*.
- Nemo, F 2006. Discourse Particles as Morphemes and as Constructions. In Fischer, K (red.), 375-402.
- NET 2005. *The Net Bible, New English Translation*. www.netbible.com: Biblical Studies Press.
- Nida, EA 1964. *Towards a Science of Translation*. Leiden: E J Brill.
- Nida, EA & CR Taber, 1969. *The Theory and Practice of Translation*. Leiden: E J Brill.
- Nienaber, M 2014. Bybelvertaling 'is Histories'. 'Beter Basis vir Gesprek'. *Die Burger*, 22 Maart [Intyds]. Beskikbaar: <http://www.dieburger.com/nuus/2014-03-22-bybelvertaling-is-histories> [2014, September 16].
- NIV 2011. *New International Version* Grand Rapids: Zondervan.
- NJB 1985. *New Jerusalem Bible* New York : Doubleday,.
- NJPS 1997 (elektroniese uitgawe van 1985-weergawe). *Tanach: The Holy Scriptures*. Philadelphia: Jewish Publication Society.
- NKJV 1982. *New King James* Nashville: Thomas Nelson.
- NLT 2007. *Holy Bible: New Living Translation*. Carol Stream. IL.: Tyndale Publishing House.
- NLV 2006. *Die Bybel: Nuwe Lewende Vertaling*. Vereeniging: CUM
- Nord, C 1997. *Translating as a Purposeful Activity*. Manchester: St. Jerome Publishing.
- Nord, C 2001. Loyalty Revisted. Bible Translation as a Case in Point. *The Translator* 7(2): 185-202.
- NRSV 1989. *New Revised Standard Version* Nashville: Thomas Nelson.
- Nuwe Afrikaanse Bybel* 1983. Kaapstad: Bybelgenootskap van Suid-Afrika.
- Onodera, NO 2011. The Grammaticalization of Discourse Particles. In Narrog, H & Heine, B (red.). *The Oxford Handbook of Grammaticalization*. Oxford, Oxford University Press, 614-624.
- Ou Afrikaanse Vertaling* 1953. Hersiene uitgawe. Kaapstad: Bybelgenootskap van Suid-Afrika.
- Pattimore, S 2007. Framing Nida: The Relevance of Translation Theory in the United Bible Societies. In Noss, P A (red.). *A History of Bible Translation*. Rome, Edizioni Di Storia E Letteratura, 217-266.
- RSV 1952. *Revised Standard Version 1952*. New York: Thomas Nelson.
- Snell-Hornby, M 2006. *The Turns of Translation Studies: New Paradigms or Shifting Viewpoints?* Philadelphia: John Benjamins.
- Sperber, D & D Wilson 1986. *Relevance. Communication and Cognition*. Oxford: Blackwell.

Stine, P C 2004. *Let the Words Be Written: The Lasting Influence of Eugene A. Nida*. Leiden: Brill.

Van der Merwe, CHJ 2012. The Bible in Afrikaans. A Direct Translation – a New Type of Church Bible. *Hervormde Teologiese Studies* 68(1): Art. #1204, 1 208 bladsye.
<http://dx.doi.org/1210.4102/htsv1268i1201.1204>.

Van der Merwe, CHJ (2014). The Challenge of Better Understanding Discourse Particles. The Case of *Lāken*. *Journal of Northwest Semitic Languages* 40(2).

Van der Watt, J et al 2013. *Interliniêre Bybel Grieks-Afrikaans Nuwe Testament*. Vereeniging: CUM.

WAT 2005. *Elektroniese Woordeboek van die Afrikaanse Taal: A tot Q*. Buro van die WAT: Stellenbosch.

Wendland, ER & T Wilt 2008. *Scripture Frames & Framing*. Stellenbosch: SUN Press.

Westermann, C 1997. *T^hōm*. In Jenni, E & Westermann, C (red.), *Theological Lexicon of the Old Testament*. Peabody, Massachusetts: Hendrikson Publishers, 1410-1415.

